

Commentaar en discussie

Verwarring rond cultureel kapitaal

Een reactie op het artikel 'Cultureel kapitaal, sociale stratificatie en onderwijsoriëntatie' van Houtman

Nan Dirk de Graaf en Gerbert Kraaykamp

1 Introductie

Al geruime tijd zijn stratificatie-onderzoekers bezig na te gaan welke oorzaken zijn aan te wijzen voor het gegeven dat ouders uit de hogere sociale klassen erin slagen om hun kinderen ook een goede maatschappelijke positie te laten bereiken. Een van de meest invloedrijke tradities op dit terrein bouwt voort op het werk van Bourdieu (1973), die veronderstelt dat reproductie van ongelijkheden vooral via het onderwijssysteem plaatsvindt. Daarbij gaat Bourdieu er vanuit dat in een tijd waarin de vraag naar hoogopgeleide en goed gekwalificeerde arbeidskrachten toeneemt, het culturele gehalte van de opvoeding naar voren komt als een nieuwe 'ascriptieve' kracht in het proces van statusverwerving. Meer specifiek beargumenteert hij dat kinderen die thuis in een hoog milieu opgroeien met veel aandacht voor een 'goede' culturele smaak (zoals interesse in kunst en literatuur, correct taalgebruik en goede manieren), beter toegerust zijn om het in het onderwijs goed te doen en diens gevolge ook uiteindelijk verder komen in het onderwijs en dus een hoger niveau bereiken. Deze stelling is door Nederlandse onderzoekers veelvuldig empirisch onderbouwd (bijvoorbeeld: De Graaf 1987; Kalmijn and Kraaykamp 1996; Niehof 1997).

In het artikel 'Cultureel kapitaal, sociale stratificatie en onderwijsoriëntatie' in de *Sociologische Gids* (43 (6) 413-434) van de Rotterdamse socioloog Houtman wordt getracht aansluiting te vinden bij deze traditie van onderzoek. Houtman doet dit door in zijn artikel niet langer naar onderwijsuitkomsten te kijken, waar het in termen van ongelijkheid natuurlijk om draait, maar naar een instrumentele onderwijsoriëntatie. Om deze onderwerpskeuze te verantwoorden zet Houtman zich af tegen het hierboven gememoreerde onderzoek en stelt confronterend dat stratificatiesociologen een blinde vlek hebben voor de culturele betekenis van het onderwijs. Hoewel er uiteraard discussie mogelijk is over wat dan wel deze culturele betekenis zou kunnen inhouden, menen we dat de theoretische en empirische tekortkomingen in Houtmans artikel een reactie onvermijdelijk maken.

2 Theoretische uitgangspunten: niet bestaande tegenstellingen

In zijn theoretische uitwerking gaat Houtman om te beginnen in op de culturele betekenis van opleiding voor een variëteit aan gedragingen en opvattingen. Het gegeven dat in veel onderzoek naar voren komt dat opleiding en niet inkomen voorspellende waarde heeft voor cultureel gedrag, libertaire opvattingen en een postmaterialistische waardeoriëntatie, ziet Houtman als het bewijs van de stelling dat opleiding alleen culturele betekenis heeft en geen economische. Tegen wie probeert Houtman zich met deze stellingname af te zetten? Vrijwel alle stratificatiesociologen zullen onderschrijven dat onderwijs culturele betekenis heeft. De opvatting dat allerlei waarden en gedragingen via een culturele socialisatie op school (en in het ouderlijk gezin) worden overgedragen is algemeen aanvaard; hoe hoger het opleidingsniveau van een persoon, des te meer cultureel actief, libertair en postmaterialistisch deze persoon zal zijn. De uitspraak van Houtman dat iemands onderwijsniveau door sociologen lange tijd slechts als een bundel arbeidsmarktkwalificaties is beschouwd (p. 414) doet eerder onderzoek weinig recht en doet ons vermoeden dat Houtman relevant sociologisch onderzoek uit het oog heeft verloren. Zijn bewering dat opleiding zelfs in het geheel geen economische betekenis heeft (p. 415) is bijzonder vergaand. Als Houtman de literatuur kent over inkomenstoekenning, beroepsniveau en arbeidsmarktpositie, is het moeilijk voorstelbaar dat hij volhoudt dat opleiding alleen culturele betekenis heeft. Hetgeen men op school krijgt aangeleerd en waarop men wordt geselecteerd, kent zowel culturele als economische aspecten.

Een tweede theoretisch inhoudelijke kritiek van Houtman op de cultureel-kapitaal onderzoekers betreft een vermeend gebrek aan aandacht voor de persoonlijke betekenis van het cultureel kapitaal voor de betrokkenen. Dus, hoe zien de mensen het onderwijs nu zelf? Houtman stelt dat men door deze opstelling een gevolgde opleiding puur in termen van hulpbronnen benadert. Welnu, ons lijkt het idee dat men dient na te gaan wat het uiteindelijke gevolg is van een opleiding niet zo gek. In stratificatietermen gaat het tenslotte ook om de consequenties van een bereikt opleidingsniveau in termen van de uiteindelijke positie van een persoon op de maatschappelijke ladder. Echter, met zijn kritiek doet Houtman het voorkomen alsof stratificatie-onderzoekers de brede culturele betekenis van scholing niet onderkennen. Niets is minder waar. Zich baserend op Bourdieu veronderstellen cultureel-kapitaal onderzoekers nu juist een zeer brede betekenis van een opvoeding in een cultureel milieu. Ouders met een culturele achtergrond brengen hun kinderen culturele competentie bij. Dit leidt niet enkel tot betere schoolprestaties, maar tevens tot het ontwikkelen en waarderen van een brede culturele smaak. In zoverre is Houtmans hypothese dat het opgroeien in een cultureel thuis klimaat leidt tot een minder instrumentele onderwijsoriëntatie ook niet bijster origineel. Kinderen gesocialiseerd in een cultureel inspirerende familie weten immers ook beter de minder instrumentele zaken des

levens te waarderen (zoals zelfontplooiing en algemene ontwikkeling). Zo toonde de onderwijssocioloog Meynen in 1982 reeds aan dat hoogopgeleide ouders minder instrumentele waarden toekennen aan het onderwijs van hun kinderen dan laagopgeleide ouders. Ze onderschrijven bijvoorbeeld minder vaak de uitspraak dat hun kind het ver moet schoppen in het leven. Dit is echter niet zo verwonderlijk, aangezien kinderen van hoger opgeleide ouders het sowieso al veel verder schoppen dan kinderen van laagopgeleide ouders. Anders dan Houtman stelt, denken wij dus dat uit het voorgestelde 'nieuwe' onderzoek naar instrumentele onderwijsoriëntaties niet veel 'nieuwe' implicaties zijn te verwachten.

Zijn theoretische kritiek overziend, stelt Houtman badinerend vast dat het op Bourdieu geïnspireerde onderzoek zich nog steeds niet volledig heeft ontworsteld aan de 'theorie van de industriële samenleving als prestatiesamenleving'. Onze reactie moet dan welhaast luiden dat Houtman zich blijkbaar in een samenleving bevindt waar onderwijskwalificaties op een heel andere manier worden gewaardeerd; wellicht slechts intrinsiek! Empirisch onderzoek wijst echter zonneklaar uit dat kinderen met veel culturele bagage het beter doen op school met alle, dus culturele én economische, gevolgen van dien (zie voor een toegankelijke uitwerking: Ultee e.a. 1992: 573).

3 Methodologische uitwerking: empirische implicaties

Ondanks zijn nogal vergaande theoretische kritiek op het cultureel-kapitaal onderzoek, blijkt het Houtman bij de analysefase aanbeland alleen te gaan om het voorstellen van een instrumentele oriëntatie op 'wetenschappelijk' onderwijs. Personen worden verondersteld instrumenteel gemotiveerd te zijn als ze voornamelijk nuttigheidsargumenten aan het bedrijven van wetenschap toekennen (8 items). Houtman toetst zijn verwachtingen door vijf gestapelde bestanden te analyseren die in een periode van vier jaar zijn verzameld aan de Erasmus Universiteit van Rotterdam. De respondenten zijn 397 studenten die voor het vak sociologie of bestuurskunde hebben gekozen, en 57 vwo-leerlingen die de Erasmus Universiteit bezochten voor een voorlichtingsmiddag. Het is onmiskenbaar dat we hier van doen hebben met een selectieve groep van jonge mensen die reeds een uitgekristalliseerd idee heeft over de studie die zij doen of willen gaan doen. Het is dus bijzonder aannemelijk dat het studenten zijn van wie de ouders met veel cultureel kapitaal succesvol zijn geweest in de beïnvloeding van de onderwijsoriëntatie van hun kinderen. Omdat er hier sprake is van slechts een beperkt aantal studierichtingen (twee), impliceert de gekozen opzet selectie op de afhankelijke variabele. Het toetsen van hypothesen is in zo'n situatie een hachelijke zaak (onbetrouwbare schattingen). Opvallend genoeg lijkt Houtman deze zelfselectie te onderkennen, maar er geen consequentie aan te verbinden (p. 425). Naast het zorgelijke selectieprobleem, zijn ook de regressieanalyses

niet vlekkeloos. Houtman interpreteert interactietermen zonder hoofdeffecten te schatten (zie tabel 5 op p. 424).

Gegeven de bovenstaande fundamentele methodologische problemen, zijn de resultaten van Houtmans analyses lastig te interpreteren. De algemene conclusie van Houtman luidt dat respondenten die uit een cultureel stimulerend milieu afkomstig zijn, een minder instrumentele visie op 'de wetenschap' hebben dan respondenten uit een cultureel 'arm' gezin. Deze conclusie is echter helemaal niet falsifiërend voor het onderzoek naar de invloed van cultureel kapitaal. Zelfs als men voorbij gaat aan de rare steekproef met studenten uit de gammawetenschappen, is ook op basis van het idee van cultureel kapitaal goed te beredeneren dat een culturele opvoeding leidt tot een minder instrumentele oriëntatie (als men het niveau constant veronderstelt). Echter, veel van de theoretische zaken die Houtman aanroert, hebben juist betrekking op niveaoverschillen in opleiding. We verwachten namelijk wel grote verschillen in oriëntatie tussen personen die het wetenschappelijk onderwijs afmaken en degenen die het lager beroeps onderwijs doorlopen. Dergelijke verschillen zijn in dit onderzoek niet geproblematiseerd. Als met dergelijke niveaoverschillen rekening was gehouden, dan zou het verschil tussen de gekozen studierichtingen wel eens heel wat minder relevant kunnen zijn. Houtmans resultaten lijken er immers op te wijzen dat er verschillen bestaan tussen sociologen en bestuurskundigen waar het een instrumentele onderwijsoriëntatie betreft. Echter, de argumenten die Houtman aanvoert om alleen naar bestuurskunde en sociologie te kijken als exponenten voor een sociaal-culturele opleiding en een meer technische opleiding, ontgaan ons. Beide opleidingen behoren tot de maatschappijwetenschappen en hun onderzoeksterreinen overlappen elkaar. Verschillen tussen deze opleidingen waar het onderwijsoriëntatie en daarmee culturele positie betreft, lijken ons nogal gezocht.

4 Nog enkele punten tot slot

In het artikel van Houtman worden krachtige uitspraken over het cultureel-kapitaal onderzoek gecombineerd met een weinig onderbouwde redenering. Ook in de slotparagraaf geeft Houtman hiervan blijk. Allereerst geeft Houtman aan te twijfelen of culturele posities wel hiërarchisch geordend zijn. Hiermee bruuskeert Houtman een hele traditie van onderzoekers die aantonen dat het hiërarchisch geordende cultureel kapitaal zeer relevant is in de onderwijsloopbaan. Dat een culturele opvoeding hierbij als een additionele hulpbron wordt opgevat lijkt ons juist verhelderend, omdat het precies laat zien dat meer van een dergelijke eigenschap positieve gevolgen heeft voor de maatschappelijke positie van een persoon. De vergelijking die Houtman trekt met 'religieus' kapitaal lijdt aan bloedarmoede. Zijn grappig bedoelde voorbeeld waarin gesteld wordt dat als in specifieke religieuze groepen erg veel waarde wordt toegekend aan onderwijs – zoals in joodse kringen –, bepaalde religieuze hulp-

bronnen worden ontwikkeld, is echter helemaal niet zo vreemd. Het is niet voor niets zo dat de katholieke bevolking in Nederland tot in de jaren zeventig procentueel minder academici kende dan de rest van de bevolking (Ultee e.a. 1992). Van religieuze hulpbronnen is in neoweberiaanse termen hier dus zeker sprake.

Een belangrijke beperking van Houtmans onderzoeksopzet is dat het slechts studenten betreft die gemiddeld twintig jaar oud zijn. Daarmee komt het aspect dat gedurende de levensloop mensen van opvatting kunnen veranderen aan de orde. Houtman stelt dat men met 'one-shot-survey-onderzoek' moeilijk uitspraken kan doen over uitgekristalliseerde waardeoriëntaties. Behalve dat dit een bekend feit is, is juist daarom veel aandacht voor het meten van de stabiliteit van waarden aan de hand van panel-survey onderzoek, waarbij ook ouderen in beschouwing zijn genomen. De door Houtman genoemde postmaterialistische waardeoriëntatie blijkt dan over een periode van elf jaar in Nederland opmerkelijk stabiel te zijn (De Graaf e.a. 1989). Tevens is geprobeerd op dit terrein vooruitgang te boeken door cross-sectionele surveys te dynamiseren door retrospectieve (context)informatie toe te voegen, waardoor simultaan levensloop, periode en cohorteffecten geschat kunnen worden (De Graaf 1988; 1995). Wellicht zou een dergelijke opzet ook in Houtmans geval tot meer vruchtbare resultaten kunnen leiden.

Ook doet Houtman in de slotparagraaf nog enkele uitspraken over een vermeend causaliteitsprobleem in het cultureel-kapitaal onderzoek. Het onderwijssucces zou soms uit de eigen cultuurdeelname te verklaren zijn en soms zou de eigen cultuurdeelname weer uit het hoogst behaalde onderwijsniveau worden verklaard. Deze suggestie is onjuist. Als men in het cultureel-kapitaal onderzoek het behaalde onderwijsniveau als afhankelijke variabele hanteert, is altijd het culturele gedrag van de ouders (retrospectief gemeten) als indicatie voor cultureel kapitaal opgenomen. Evenzo suggereert Houtmans tekst dat De Graaf en De Graaf (1988) postmaterialisme uit de eigen beroepspositie verklaren. Dit gegeven is ook niet correct. Met de ironie van 'al' die causale ordeningen (p. 428) valt het dus nogal mee.

Al met al becroop ons bij het lezen van Houtmans artikel het gevoel dat hier sprake is van iemand die zich met alle geweld wil afzetten tegen een bestaande onderzoekstraditie. Dit kan leiden tot vruchtbare vernieuwing van het onderzoek en nieuwe wegen komen door kritiek binnen bereik. Als Houtman echter zonder terughoudendheid stelt dat zijn geboekte onderzoeksresultaten belangrijke implicaties hebben voor verschillende wetenschappelijke vraagstukken op het snijvlak van cultuur, onderwijs en sociale stratificatie, dan neemt naar onze mening de kloof tussen inhoud en pretentie verontrustende proporties aan.

Literatuur

- Bourdieu P. (1973) Cultural reproduction and social reproduction. In: R. Brown (red.) *Knowledge, education and social change*. London: Tavistock, p. 71-112.
- De Graaf, N.D. (1988) *Postmaterialism and the stratification process: An international comparison*. Utrecht: ISOR.
- De Graaf, N.D. (1995) Onderzoek naar waardenoriëntaties en generatievervanging. In: W. Hout en H. Pellikaan (red.) *Problemen van onderzoek: Onderzoeks-strategieën en methodologische problemen*. Boom: Meppel, p. 36-61.
- De Graaf, N.D. and P. De Graaf (1988) Family background, postmaterialism and life style. *The Netherlands Journal of Sociology* 24: 50-64.
- De Graaf, N.D., J. Hagenaars and R. Luijkx, (1989) Intragenerational stability of postmaterialism in the United States, West Germany and the Netherlands. *European Sociological Review* 5 (2) 183-201.
- De Graaf, P.M. (1987) *De invloed van financiële en culturele hulpbronnen in schoolloopbanen*. Nijmegen: ITS.
- Houtman, D. (1996) Cultureel kapitaal, sociale stratificatie en onderwijsoriëntatie. *Sociologische Gids* 43: 413-434.
- Inglehart, R. (1977) *The silent revolution: Changing values and political styles among Western publics*. Princeton: Princeton University Press.
- Kalmijn, M. and G. Kraaykamp (1996) Race, cultural capital, and schooling. *Sociology of Education* 69: 22-34.
- Meynen, W. (1982) *Schoolloopbanen in het lager onderwijs*. Groningen: Sociologisch Instituut.
- Niehof J. (1997) *Resources and social reproduction*. Amsterdam: Thesis Publishers.
- Ultee W., W. Arts en H. Flap (1992) *Sociologie: Vragen, uitspraken en bevindingen*. Groningen: Wolters-Noordhoff (2e druk 1996).